

ПЕДАГОГІКА

УДК 378.6:61.016:8:37.091.31-059.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/61-3-29>

Вікторія ПРОКОПЕНКО,

orcid.org/0000-0002-5368-0674

кандидатка філософських наук,

викладачка кафедри філософії та суспільних наук

Полтавського державного медичного університету

(Полтава, Україна) *vika.blondi@gmail.com*

Оксана ВОРОБЙОВА,

orcid.org/0000-0002-8592-4872

докторка філософії,

викладачка фахового медико-фармацевтичного коледжу

Полтавського державного медичного університету

(Полтава, Україна) *nazarenko.oksan@gmail.com*

ТЕХНОЛОГІЯ ГРУПОВОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН ЗДОБУВАЧАМИ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ

У статті розкривається поняття та особливості групової взаємодії здобувачів медичної освіти під час опанування ними дисциплін гуманітарного циклу. Проаналізовано мету та завдання групової навчальної діяльності, а також основні етапи організації групової взаємодії студентів-медиків на заняттях з дисциплін гуманітарного профілю.

Розглядаючи загальну структуру технології групової діяльності здобувачів освіти авторками обґрунтовано умови ефективності групової навчальної взаємодії майбутніх медичних працівників під час роботи в малих групах. Акцентовано на такій складовій групового навчання, як командна робота (Teamwork), важливим елементом якої є модерація групової роботи.

Детально аналізуючи технологію модерації, дослідниці виокремлюють три процеси в межах останньої: інтеракцію, моніторинг та рефлексію. Саме вони дають можливість викладачеві вносити за необхідності корективи у викладання тієї чи іншої теми в межах гуманітарної дисципліни, а також удосконалювати міжособистісну взаємодію студентів у процесі колективної діяльності.

Особлива увага приділена основним методам та формам групової навчальної взаємодії під час опанування студентами медичних спеціальностей гуманітарних дисциплін. Серед основних виокремлюються диспут та дискусію. Даючи всебічне визначення цим поняттям авторки концентруються на характеристичні прийоми активізації, підтримки та регулюванні дискусії.

У роботі розкриті ключові ігрові технології, такі як воркшоп, «світове кафе» та критерії ефективності їх використання у груповій взаємодії здобувачів освіти. Детально опрацьовуючи кожен із вищевказаних різновидів ігрових технологій авторками визначено функції, які виконує кожен із них (прогностичній, стимулювальній, комунікативній, розвивальній, діагностичній, корекційній, релаксаційній, психотерапевтичній). Доведено, що методи групової роботи підвищують мотивацію до навчання майбутніх медиків та забезпечують оптимальну динаміку міжособистісних стосунків.

Ключові слова: група, групова взаємодія, групова навчальна взаємодія, командна робота (Teamwork), модерація, диспут, дискусія.

Viktoriiia PROKOPENKO,
 orcid.org/0000-0002-5368-0674

Ph.D,

Lecturer at Department of Philosophy and Social Sciences
 Poltava State Medical University
 (Poltava, Ukraine) vika.blondi@gmail.com

Oksana VOROBIOVA,
 orcid.org/0000-0002-8592-4872

Ph.D,

Lecturer at Professional College of Medicine and Pharmacy
 Poltava State Medical University
 (Poltava, Ukraine) nazarenko.oksan@gmail.com

TECHNOLOGY OF GROUP EDUCATIONAL ACTIVITIES AS AN IMPORTANT COMPONENT OF THE STUDY OF HUMANITARIAN DISCIPLINES BY STUDENTS OF MEDICAL EDUCATION

The article reveals the concept and features of group interaction of students of medical education during their mastery of the disciplines of the humanitarian cycle. The purpose and tasks of group educational activities, as well as the main stages of organizing group interaction of medical students in humanitarian disciplines, are analyzed.

Considering the general structure of the technology of group activity of education seekers, the authors substantiated the conditions for the effectiveness of group educational interaction of future medical workers while working in small groups. Emphasis is placed on such a component of group training as teamwork, an important element of which is the moderation of group work.

Analyzing the moderation technology in detail, the researchers single out three processes within the latter: interaction, monitoring and reflection. It is they who make it possible for the teacher to make, if necessary, corrections in the teaching of one or another topic within the humanitarian discipline, as well as to improve the interpersonal interaction of students in the process of collective activity.

Special attention is paid to the main methods and forms of group educational interaction during the mastering of humanitarian disciplines by students of medical specialties. Disputation and discussion stand out among the main ones. Giving a comprehensive definition of these concepts, the authors focus on the characteristics of methods of activation, support and regulation of discussion.

The work reveals key game technologies, such as a workshop, "world cafe" and criteria for the effectiveness of their use in group interaction of education seekers. Working out in detail each of the above types of game technologies, the authors determined the functions performed by each of them (prognostic, stimulating, communicative, developmental, diagnostic, corrective, relaxation, psychotherapeutic). It has been proven that the methods of group work increase the motivation to study future doctors and ensure the optimal dynamics of interpersonal relations.

Key words: group, group interaction, group educational interaction, teamwork, moderation, dispute, discussion.

Постановка проблеми. З початком повномасштабного вторгнення російської федерації на українські землі та окупації частини території нашої держави, формування навичок комунікативної взаємодії з метою захисту від ворога та полегшення процесу адаптації свідомості до нової навколишньої дійсності, стало чи не найголовнішим завданням дисциплін гуманітарного профілю. Саме командна робота, на нашу думку, у більшості випадків є головним мотиваційним фактором покращення власної професійної компетентності та необхідності постійного самовдосконалення в екстремальних умовах діяльності. А тому, актуальною видається проблема підбору викладачами гуманітарних наук ефективних технологій групової навчальної взаємодії для здобувачів медичних спеціальностей, щоб вони в майбут-

ній професійній діяльності мали на озброєнні весь інструментарій методів та прийомів для розвитку міжособистісної взаємодії з керівництвом, колегами та відвідувачами медичних закладів загалом.

Аналіз досліджень. У більшості сучасних досліджень проблеми групової педагогічної взаємодії розглядаються через призму форм та методів формування готовності здобувачів вищої освіти до взаємодії різних видів. Особливу увагу сучасні дослідники звертають на тренінгові форми та методики у вивченні дисциплін медичного та гуманітарного циклу.

Так, зокрема, дослідник А. Марчук у своїх роботах розглядає основні методи та прийоми організації групової взаємодії здобувачів освіти у процесі вирішення ними технічних завдань (Марчук, 2020). Вчені О. Пометун та Л. Пиро-

женко аналізують групову взаємодію студентів як ефективний механізм освітнього процесу (Пометун, Пироженко, 2002).

Такі психологи та психологині як П. Горностай, В. Горбунова, О. Коробанова, О. Плетка, Г. Циганенко, Л. Чорна у своїх дослідженнях надають методичні рекомендації для більш ефективного використання методів групової роботи в системі освіти. На сторінках їх праць представлений багатий практичний інструментарій: методи роботи з груповою динамікою, технології командотворення, методики рольової взаємодії і роботи з новоствореними групами, засоби подолання професійного вигорання та запобігання цьому явищу, методи міжгрупової взаємодії та інші практичні напрацювання (Горностай, Горбунова, Коробанова, Плетка, Циганенко, Чорна, 2017).

Мета статті полягає у аналізі основних технологій групової навчальної взаємодії між здобувачами медичної освіти у процесі опанування ними дисциплін гуманітарного профілю.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж розпочати розгляд основних технологій міжособистісної групової взаємодії, варто з'ясувати що ж являє собою таке поняття як група. Під групою варто розуміти сукупність людей, об'єднаних спільною діяльністю або інтересами (Марчук, 2020: 189). Виходячи з цього визначення, група складається із людей, які вступають у міжособистісну взаємодію задля досягнення спільної мети.

Кожна група має власний набір характерних ознак, які визначають її унікальність. Мова йде про спільну мету діяльності для всіх її учасників, певний рівень взаємодії між її членами, що обов'язково передбачає обмін думками та обговорення ключових проблем спільним колом однодумців, їх емоційну спорідненість та динамічність у прийнятті важливих рішень.

Виходячи з вищевказаних рис групову взаємодію можна охарактеризувати як певну атрибутивну властивість групової діяльності, що водночас є системою взаємозлагоджених дій членів окремої суспільної групи, що покликані сприяти досягненню накреслених цілей. Головна властивість групової взаємодії полягає у спільній діяльності всіх учасників колективу на яких покладаються певні функції. До них відносять: обмін інформацією, логічне продумування власних кроків, та дотримання визначених групою правил поведінки (Марчук, 2020: 190).

Групову взаємодію через призму педагогіки варто розглядати як цілісний компонент навчального процесу, адже вона передбачає спільну діяльність всіх здобувачів освіти задля досягнення

головної мети навчання – набуття нових вмінь та навичок. Соціологічний аспект групової взаємодії наголошує на її значущості для окремої соціальної спільноти та суспільства загалом. Психологічний аспект цієї навчальної компоненти передбачає включення окремих суб'єктів навчального процесу через систему взаємозлагоджених дій між собою до групової навчальної діяльності.

Таким чином, групову взаємодію в освітньому процесі закладів вищої медичної освіти варто розглядати як навчальну діяльність майбутніх медичних працівників на основі їх ціннісно-орієнтованої єдності. За рахунок цього суттєво зростає рівень мотивації студентів до навчання. На наше глибоке переконання, саме під час опанування здобувачами освіти дисциплін гуманітарного циклу у процесі групової взаємодії, спостерігається підвищення їх навчально-пізнавальної активності, персонального статусу окремих учасників групи за рахунок налагодження між ними міжособистісних стосунків. Як різновид навчальної діяльності, комунікація в малій групі покликана виконувати певні функції. До них варто віднести: інформаційну, погоджувальну, організаційну та культуротворчу (Горностай, 2013: 7).

Проте головною функцією комунікації в малій групі, безумовно, є формування єдиної світоглядної картини всіх учасників цієї групи. Її становлення являє собою складний та безперервний процес взаємопроникнення світоглядних уподобань членів колективу на основі якого вони досягають між собою спільної згоди та набувають вміння сприймати та усвідомлювати ідеали та прагнення інших людей. Налагодження такого роду комунікацій всередині професійного медичного колективу, на нашу думку, починається з групової навчальної діяльності всередині колективу здобувачів медичної освіти.

Групову навчальну діяльність має на меті організацію навчання здобувачів освіти в малих групах, яких об'єднує спільна навчальна мета, за умови опосередкованого керівництва викладача у співпраці з колегами. До завдань групової навчальної діяльності можна віднести: формування та вдосконалення навичок співпраці та взаємодії під час виконання різноманітних колективних завдань на засадах людиноцентризму, розвиток емпатійних та комунікативних навичок, зростання мотивації до навчальної діяльності загалом тощо (Горностай, 2017: 6).

Групову навчальну діяльність варто здійснювати у декілька етапів. На першому етапі відбувається індивідуальне самонавчання, коли студенти-медики виконують самостійно поставлене

завдання. Мова йде про роботу з підручником, комп'ютерними моделями чи презентаціями, пошуково-дослідницьку роботу по заданій викладачем темі. За отриманими результатами вони повинні скласти невеликі повідомлення у вигляді доповіді. Другий етап передбачає взаємонавчання у парах, де здобувачі об'єднуються довільно чи за вказівкою викладача у мікрогрупи аби пояснити одне одному алгоритм та результати вирішення ними конкретної проблеми, аргументуючи власне рішення, а потім оцінюючи точку зору партнера. Третій етап – це повноцінна групова робота із широкої за змістом теми чи проблеми. На цьому етапі відбувається взаємонавчання всередині великої групи, де спочатку декілька студентів пояснюють іншим опрацьований ними загальний матеріал, а далі починається спільна дискусія, де за результатами обговорення проблеми актив групи готує виступ перед усією академічною групою чи курсом.

На четвертому етапі між різними групами починається обмін інформацією, за рахунок чого відбувається їх взаємонавчання. Одні групи пояснюють теоретичну частину загальної проблеми (так звані теоретики), інші – експериментатори, за необхідності, проводять практичну демонстрацію власного рішення за допомогою технічних засобів навчання. П'ятий етап передбачає підготовку групами виступів, де всередині кожної групи відпрацьовуються техніка виступу, методика ведення дискусії, формулюються питання до інших груп, оцінюються результати діяльності кожного члена групи та формулюються нерозкриті аспекти проблеми. Шостий та останній етап – це самоорганізація групи, де підводяться підсумки виступів груп викладачем із рекомендаціями для майбутньої групової роботи на заняттях з гуманітарних дисциплін (Марчук, 2020: 193).

Для того аби групова навчальна діяльність була ефективною варто дотримуватися низки умов. Вони передбачають чітке пояснення мети групової роботи викладачем, справедливий розподіл ролей та функцій між учасниками групи, усвідомлення здобувачами медичної освіти покладеної на них взаємної відповідальності, володіння педагогом методами та прийомами активізації пізнавальної діяльності студентів та засобами контролю їх діяльності.

Важливим етапом групового навчання є процес створення команди та її подальша робота. Командна робота або Teamwork являє собою цілеспрямовану спільну діяльність однодумців, які вирішують спільну проблему на основі інтеграції знань із різних сфер за спільно виробленими

правилами (Горностай, 2017: 13). Її ефективність варто розглядати на трьох рівнях. На першому рівні або рівні особистості складається загальне уявлення про команду однодумців, вимальовуються її спільні характеристики за рахунок характеристик кожного учасника команди у процесі роботи. Другий рівень – це рівень підготовки усієї команди, де педагог може сформулювати для себе враження про загальний рівень підготовки мікрогрупи, через самоаналіз розроблений командою алгоритм вирішення проблемних завдань. На третьому рівні організації, викладач може чітко дати оцінку діяльності як кожного члена команди окремо, так і командної роботи загалом (Марчук, 2020: 195).

Виходячи із цього, можна з впевненістю стверджувати про те, що результативність командної роботи в першу чергу залежить від того, наскільки кожен «гравець» команди усвідомлює свої завдання та мету її діяльності. З цього випливає його особистий внесок в діяльність групи та зусилля, які він докладає для вирішення командою поставленого завдання. Сам же процес створення команди передбачає цілеспрямоване формування особливого способу взаємодії людей у групах, що дозволяє ефективно реалізовувати їх енергетичний, інтелектуальний і творчий потенціал відповідно до поставлених цілей.

Ключовим елементом організації групової діяльності з боку викладача є модерація групової роботи здобувачів медичної освіти під час опанування ними окремих тем на заняттях з гуманітарних дисциплін. Модерація застосовується з метою більш ефективного управління групою через залучення усіх студентів до командної роботи шляхом підтримання упродовж усього заняття високого рівня пізнавальної активності та досягнення за рахунок цього поставлених освітніх задач та цілей.

Технологією модерації називається ефективна технологія, яка дозволяє суттєво підвищувати результативність та якість освітнього процесу через посилення мотивації всіх учасників навчальної взаємодії та активізацію їх пізнавальної діяльності (Марчук, 2020: 195).

До процесів модерації належить інтеракція. Цей процес передбачає пошук викладачем ефективних способів швидкого налагодження взаємодії між усіма учасниками групової навчальної діяльності. У процесі інтеракції студенти об'єднуються в малі групи, де відбувається процес пошуку відповіді на поставлене проблемне питання. У процесі спільної діяльності між учасниками освітнього процесу формуються різні інтеракції. Наприклад: здобувач-здобувач-

викладач, викладач-мала група, мала група-мала група-мала група, студент-мала група тощо (Марчук, 2020: 196).

Рівень інтеракції або взаємодії залежить від рівня комунікації між викладачем та малою групою, а також між учасниками всередині самої групи. Щоб комунікація між суб'єктами навчання зберігалася на належному рівні, педагогу варто забезпечити наявність на занятті доцільних джерел інформації з досліджуваної проблеми, психологічні умови для генерації майбутніми медиками власних ідей, за можливості ліквідувати комунікативні бар'єри у спілкуванні студентів різного віку та рівня успішності, своєчасно запобігти спотворенню інформації у процесі передачі останньої тощо

Ще одним різновидом процесу модерації є моніторинг. Він покликаний виявити реальний результат навчальних досягнень здобувачів освіти під час опанування ними гуманітарних дисциплін як на одному занятті, так і упродовж усього курсу загалом. Крім того, застосування моніторингу дає викладачеві змогу порівнювати успішність студентів з різних груп або курсів, щоб вчасно вносити необхідні корективи у процес викладання дисципліни.

Рефлексія – третій і останній процес модерації групової взаємодії учасників освітнього процесу у закладах вищої освіти. Вона дає можливість здобувачам критично осмислити набуті знання, вміння та навички через призму суспільних викликів та власних світоглядних орієнтирів. Сама рефлексія дає змогу члену колективу оцінити результати власної роботи у команді та, за потреби, скорегувати результати власної діяльності зважаючи на потреби та запити групи.

До методів, які забезпечують ефективність групової навчальної взаємодії під час опанування здобувачами медичної освіти гуманітарних дисциплін також варто віднести диспут та дискусію. Диспутом називають спосіб організації спільної діяльності з метою інтенсифікації процесу прийняття рішень в групі (Марчук, 2020: 198). Іншими словами, така форма взаємодії передбачає суперечку через зіткнення двох або більше протилежних за своєю суттю думок на вирішення однієї проблеми. При цьому, головна вимога до опонентів у процесі диспуту зводиться до необхідності аргументації власної точки зору, що потребує від диспутанта вміння відстоювати власну позицію та переконання.

Головне у диспуті – це всебічне розкриття проблеми його учасниками, за рахунок постійного обговорення сформульованого у темі диспуту проблемного питання. Тобто, обрана тема для обговорення обов'язково має містити у собі проблему, яка

б активізувала пізнавальну діяльність студентів на мисленневому та емоційному рівнях сприйняття.

Одним із найпоширеніших різновидів диспуту є дискусія. Серед низки прийомів активізації дискусії, якими може послуговуватися викладач гуманітарних дисциплін можна виокремити: демонстрацію нерозуміння (спонукає учасників групової взаємодії до активного обговорення проблеми, аргументуючи власні точки зору); сумнів (прийом, який має на меті заперечити недостатні аргументи та нестійкі позиції учасників дискусії у поглядах на конкретну проблему. Для його активізації викладачеві варто застосувати наступні фрази: «Ви впевнені у цьому?», «Звучить непреконливо» тощо); проблематизацію (дає змогу педагогу висунути вимогу до груп пояснити або аргументувати власні твердження щодо розкриття проблемного питання, задавши аудиторії наступні питання: «Обґрунтуйте вашу тезу», «Поясніть нам чому...» тощо); альтернативу (де викладач пропонує командам альтернативний погляд на проблему дискусії, діаметрально протилежний тому, який запропонували учасники, щоб останні проаналізували тему з різних сторін); доведення до абсурду (педагог, беручи за основу погляд на проблему різних студентських груп, підводить абсурдні за своїм змістом підсумки заняття, аби майбутні медики усвідомили помилку, якої вони припустилися у ході роздумів); ні-стратегія (викладач спростовує будь-які погляди на окреслену проблему за допомогою фраз: «Ні, це не так», «Тут не має про що говорити» тощо, аби змусити аудиторію мислити у протилежному напрямку) (Пошетун, Пироженко, 2002: 50).

До найбільш вживаних прийомів підтримки та регулювання викладачем дискусії на заняттях з гуманітарних дисциплін, на нашу думку, варто віднести наступні: парафраз (повторення педагогом у сповільненому темпі останніх фраз доповідача, аби підкреслити правильність ходу його думок); акцентування (викладач обирає з усієї доповіді виступаючого тезу, яку використовує аби продовжити дискусію у потрібному йому напрямку); посилення (педагог за допомогою посилювальних епітетів концентрує увагу груп на тому чи іншому важливому аспекті досліджуваної проблеми); гальмування (цей прийом дозволяє викладачеві кардинально змінити хід дискусії, призупинивши хід думок, вплинути на емоції та настрої аудиторії) (Пошетун, Пироженко, 2002: 57). Наприкінці дискусії доцільно застосовувати прийом візуалізації її змісту, який передбачає формулювання усіма учасниками групової діяльності спільного для заняття висновку.

В останні десятиліття великої популярності у груповій роботі набули так звані ігрові або інтерактивні технології навчання. Саме вони своїм нетрадиційним підходом до розв'язання дискусійних проблем, дають змогу максимально розкрити творчий потенціал здобувачів медичної освіти на заняттях з гуманітарних дисциплін. Крім того, моделювання в ігровій формі тієї чи іншої проблемної ситуації, на нашу думку, здатне суттєво знизити рівень егоцентричних тенденцій у поведінці студентської молоді та спрямувати їх навчальний потенціал на сприйняття нової для себе інформації, позбавляючись нав'язаних суспільством стереотипів та неадекватності у взаємодіях оточуючих.

Ми розглянемо дві найпопулярніші навчально-ігрові технології, які варто використовувати викладачеві гуманітарних дисциплін з метою активізації творчого потенціалу та розвитку критичного мислення майбутніх медичних працівників.

Воркшоп або робоча майстерня являє собою інтерактивний навчальний захід на якому здобувачі освіти мають змогу набути нових вмій та навичок у процесі інтенсивної групової роботи. Головна мета заходу полягає в тому, щоб кожен його учасник в індивідуальному порядку вирішив поставлене перед ним проблемне завдання. При цьому студенти мають змогу самі обирати тему та завдання воркшопу із переліку запропонованого педагогом, аби в подальшому самостійно керувати своїм часом та задавати темп роботи іншим учасникам груп. Серед найпоширеніших технологічних прийомів, якими оперує викладач під час організації воркшопу можна виокремити: аналіз та розбір ситуації, створення проєктів та презентацій, виконання індивідуальних та групових вправ тощо. Наприкінці заходу, групи учасників діляться одне з одним набутими знаннями та навичками у процесі розкриття проблемних питань (Марчук, 2020: 201).

Технологія під назвою «світове кафе» спрямована на обмін думками, ідеями та досвідом між учасниками групової навчальної взаємодії у неформальній, доброзичливій психологічній атмосфері на кшталт товариських посиденьок у кафе за чашечкою кави. Майбутні медики,

об'єднуючись у мікрогрупи, сідають за уявні кавові столики та обмінюються ідеями щодо вирішення певної проблеми заздалегідь запропонованої викладачем. Через деякий час вони переходять до столиків своїх колег та в іншому колі обговорюють вирішення проблемного питання. Такі «живі» обговорення спрямовані на поглиблення колективних знань та уявлень про певну тему чи проблему (Марчук, 2020: 203). Ця методика спрямована в першу чергу на активізацію колективного інтелекту групи або курсу в цілому під час опанування гуманітарних дисциплін.

На наше глибоке переконання, саме такий спосіб організації колективної пізнавальної діяльності стає поштовхом до виникнення нових оригінальних ідей вирішення складної дискусійної проблеми. Паралельно із цим відбувається поглиблення та систематизація раніше отриманих студентами знань з різних наукових областей. Підбиття підсумків заходу зазвичай відбувається у формі колективної бесіди викладача з усією аудиторією.

Висновки. Таким чином, використання викладачем групової навчальної діяльності у процесі викладання дисциплін гуманітарного циклу має важливе теоретико-методологічне значення для формування особистості майбутніх медичних працівників. Головне завдання, яке забезпечує дана технологія навчання зводиться до формування та подальшого вдосконалення здобувачами медичної освіти власних вмій і навичок групової та міжособистісної взаємодії зі співпрацею у різних аспектах суспільного життя та професійній діяльності. Крім того, групові способи навчальної взаємодії засновані на засадах людиноцентризму, покликані стимулювати пізнавальну діяльність та критичне мислення студентів, спрямовуючи усі мисленнєві процеси останніх на ефективне засвоєння гуманітарних дисциплін. Поєднання командної форми роботи з інтерактивно-ігровими технологіями навчання майбутніх медиків, дозволяють педагогу мотивувати студентську аудиторію до подальшого вивчення гуманітарних дисциплін через урізноманітнення форм навчального процесу, заснованих на особистих переживаннях та отриманому життєвому досвіді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Марчук А.В. Андрагогіка : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 300 с.
2. Методи групової роботи в системі освіти : методичні рекомендації / за ред. П. П. Горностая ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. К. : Міленіум, 2017. 64 с.
3. Процеси ідентифікації особистості в малій групі: досвід теоретичного та емпіричного дослідження: практичний посібник / за наук. ред. П.П. Горностая ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 106 с.
4. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посібн. / О.І. Пометун, Л.В. Пироженко. К. : Видавництво А.С.К., 2004. 192 с.

REFERENCES

1. Marchuk A. Andrahohika : navch. posibnyk [Andragogy: tutorial]. Lviv : LvDUVS, 2020, 300 p. [in Ukrainian].
2. Metody hrupovoi roboty v systemi osvity : metodychni rekomendatsii [Methods of group work in the education system: methodical recommendations] / za red. P. P. Hornostaia [P.P. Hornostai] ; National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Institute of Social and Political Psychology. K.: Millennium, 2017. 64 p. [in Ukrainian].
3. Protsesy identyfikatsii osobystosti v malii hrupi: dosvid teoretychnoho ta empyrychnoho doslidzhennia: praktychnyi posibnyk [Processes of identity identification in a small group: experience of theoretical and empirical research: a practical guide] / za nauk. red. P.P. Hornostaia [P.P. Hornostai]; National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Institute of Social and Political Psychology. Kirovohrad: Imex-LTD, 2013. 106 p. [in Ukrainian].
4. Suchasnyi urok. Interaktyvni tekhnolohii navchannia: Nauk.-metod. posibn. [A modern lesson. Interactive learning technologies: Scientific and methodological manual] / O.I. Pometun, L.V. Pyrozhenko [O.I. Pometun, L.V. Pirozhenko]. K. : A.S.K. Publishing House, 2004. 192 p. [in Ukrainian].